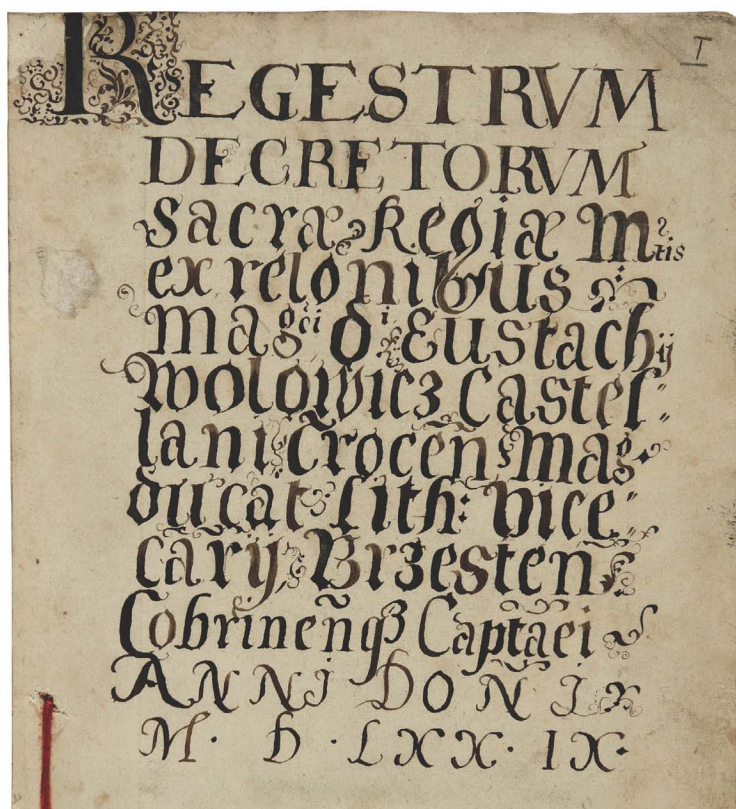

LIETUVOS МЕТРИКА (1579–1580)

LITHUANIAN
METRICA

ЛИТОВСКАЯ
МЕТРИКА

LIETUVOS
METRIKA

(1579–1580)

LITHUANIAN
METRICA

Book No. 273
Court Record Book No. 59

(1579–1580)

ЛИТОВСКАЯ
МЕТРИКА

Книга 273
59-ая книга судных дел

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVOS METRIKA

Knyga Nr. 273

(1579–1580)

59-oji Teismų bylų knyga

Parengė

DARIUS ANTANAVIČIUS

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

VILNIUS

2019

Knygos leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR
SKLAIDOS 2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
(Sutartis Nr. S-LIP-19-77)

Recenzentai:

dr. Darius Baronas
dr. Mintautas Čiurinskas

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

ISBN 978-609-8183-68-9
ISBN 5-420-01071-2 (bendras)

© Darius Antanavičius, parengimas, 2019
© Lietuvos istorijos institutas, 2019

I V A D A S

Archyvinė charakteristika

Lietuvos Metrikos knyga Nr. 273 šiuo metu saugoma Rusijos valstybinio senųjų aktų archyvo (*Российский государственный архив древних актов*) 389 fonde (aprašas 1, saugojimo vienetas 273). Jos likimas panašus į viso Lietuvos Metrikos komplekso istoriją¹, bet turi ir savitų vingių. Jau žinomus faktus aptarsime prabėgomis, daugiau dėmesio skirsime tik skelbiamai knygai būdingiems dalykams.

Lietuvos Metrikos knyga Nr. 273 kanceliarijos priklausomybės atžvilgiu priskirtina Lietuvos Metrikos vicekanclerių knygų grupei. Tai įrodo pati antraštė (žr. rankraščio aprašymą), kurioje aiškiai pasakyta, kad tai yra Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vicekanclerio Eustachijaus Valavičiaus (mirė 1587 m.) Stepono Batoro dvaro teismui teiktų svarstyti bylų ir priimtų teismo nutarimų, arba dekretų², knyga. Bet ji niekada nėra buvusi tarp vicekanclerių knygų. Kodėl taip įvyko, atskleista mūsų straipsnyje, skirtame Lietuvos Metrikos vicekanclerių knygų problemai apžvelgti³. Pagrindinė priežastis – LDK kanclerių pareigų perimamumas XVI a. antrojoje pusėje, būtent prieš tapdami LDK kancleriais, jie pirmiausia yra ėję vicekanclerių pareigas ir savo, kaip vicekanclerių, darbo vaisius – Lietuvos Metrikos knygas – perkeldavo į kanclerių raštinę. Šitaip jie dirbtinai stabdė vicekanclerių knygų grupės formavimąsi. Tai ypač gerai liudija būtent publikuojamas rankraštis. Lygiai du trečdalius šios knygos įrašų (nr. 1–202) sudaro 1579 m. vasario–birželio mėn. (su pertraukomis) valdovo teisme priimti nutarimai sprendžiant LDK valstybinių savivaldžių (magdeburginių) miestų miestiečių apeliacijų bylas, kai Valavičius dar buvo vicekancleris. 1579 m. spalio mėn. jis buvo nominuotas LDK kancleriu, bet knygą ir toliau be jokių pokyčių tęsė jam, o ne naujam vicekancleriui, pavaldūs LDK valdovo teismo referendoriai ir raštininkai, kurie, deja, nenurodyti. Nr. 203–206 įrašyti keturi valdovo teismų sesijų atidėjimo potvarkiai (aplinkraščiai), kurių paskutinytis datuotas 1580 m. vasario 17 d. ir pasirašytas Valavičiaus jau kaip LDK kanclerio (*Ostaffiei Wolowicz kanczlerz WKL mp.*).

1596–1598 m. LDK kanclerio Leono Sapiegos iniciatyva senosios originalios Lietuvos Metrikos knygos buvo intensyviai perrašomos. Visiškai suprantami motyvai, kodėl buvo perrašomos XVI a. pradžios ir vidurio knygos (susidėvėjimas ir pan.). Kebčiau pasakyti, kodėl buvo perrašomos vos prieš keliolika ir net prieš keletą metų sudarytos knygos. Sapiega, matyt, buvo davęs nurodymą

¹ A. Dubonis, A. Antanavičius, R. Ragauskienė, R. Šmigelskytė-Stukienė, *Susigrąžinant praeitį. Lietuvos Metrikos istorija ir tyrimai*, Vilnius, 2016.

² Toliau šiuos žodžius dėl įvairovės vartosime kaip sinonimus.

³ Apie Lietuvos Metrikos kanclerių ir vicekanclerių atskirų knygų grupių susidarymą žr. Д. Антанавичюс, Ревизия книг Литовской Метрики 1641 г. и формирование самостоятельной группы вице-канцлерских книг, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltiniai. Faktas. Kontekstas. Interpretacija*, Vilnius, 2007, p. 139–178.

perrašyti visas Lietuvos Metrikos knygas, bet dalis jų tuo metu buvo ne kanceliarijoje, o privačių asmenų rankose, todėl liko neperrašytos. Vis dėlto 1599–1622 m. laikotarpiu kai kurios jų buvo gražintos tiesiai į kanceliariją, o ne į LDK išdo archyvą Vilniaus Žemutinėje pilyje, kur buvo saugomi originalai. Tai paaiškintų, kodėl išliko kai kurios XVI a. originalios knygos, nors dauguma jų žuvo per 1655 m. Vilniaus okupaciją, įvykdytą Maskvos caro kariuomenės⁴. Būtent taip turėjo nutikti knygai nr. 273, kuri nėra minima originalių Lietuvos Metrikos knygų sąrašė, sudarytame 1623 m. lapkričio 26 d., bet minima 1623 m. kovo 11 d. kanclerių knygų apraše kaip *Majdeborskie lacińskie / I. Za podkanclerstwa pana Ostafieja Wołowicza kasztelana trockiego i marszałka w roku 1579*⁵. 1641 m. rugsėjo ir spalio mėn. Varšuvoje Vilniaus kapitulos raštininkas Laurynas Mocarskis Vilniaus vyskupo Abraomo Vainos nurodymu, padedamas, matyt, kanceliarijos darbuotojų, peržiūrėjo daugumą tuo metu kanceliarijoje buvusių Lietuvos Metrikos knygų ieškodamas jose įrašytų Vilniaus vyskupystės dokumentų, bet publikuojama knyga sudarytame sąrašė⁶ nėra minima. Tai galima paaiškinti greičiausiai tuo, kad dėl knygos specifikos joje nėra lengvai randamų dokumentų, susijusių su Vilniaus vyskupyste, taigi ji paprasčiausiai net nebuvo pažymėta arba „ištirpo“ tarp aptakiai minimų pozicijų⁷.

Maždaug 1745 m. Lietuvos Metrika buvo pervežta į Varšuvą⁸ ir 1747 m. gegužės 4 d. čia buvo parengtas naujas Lietuvos Metrikos knygų apyrašas, kurio vienintelis egzempliorius, deja, sudegė 1944 m. naciams numalšinus Varšuvos sukilimą ir tyčia naikinant lenkų kultūros paveldo saugyklas. Bet jo turinį lengva atkurti remiantis paskutiniu 1787 m. Lietuvos Metrikos knygų inventoriu, fiksuojančiu jos sudėtį ir suskirstymą prieš nusavinant ir išvežant į Rusiją. Inventoriuje ši knyga buvo pažymėta 144 eilės numeriu (vicekanclerių grupės knygos buvo žymimos lotyniškais raidėmis). Tuo pat metu, t. y. XVIII a. viduryje, Varšuvoje buvo sudarytas Lietuvos Metrikos knygų dokumentų santraukų (antraščių) sąvadas. Knygos nr. 273 įrašų antraštės yra šio sąvado 6 tomo 69–78v lapuose⁹. Dar vienas Lietuvos Metrikos knygų dokumentų antraščių sąvadas – minėto 1747–1751 m. sąvado kopija – buvo sudarytas maždaug 1760 m. Čia 273-ios knygos įrašų antraštės yra 21 tomo 153–172 puslapiuose¹⁰. Su šių antraščių sąvadų parengimu reikia sieti 273-ioje knygoje esančius įrašus: (1) *ma summaryusz*; (2) *Konfrontowana*; (3) *za króla Sefana*; (4) *Summaryusz ma* (žr. rankraščio aprašymą). Maždaug 1786 m. tuomečio LDK raštininko Adomo Naruševičiaus (Adam Naruszewicz) rūpesčiu visos Lietuvos Metrikos knygos buvo įrištos iš naujo ir 1787 m. buvo sudarytas jau minėtas jų inventorių (sąrašas), kuriame publikuojama knyga išlaikė 144 numerį, suteiktą jai sudarant ankstesnį 1747 m. aprašą¹¹. Išliko šio inventoriaus origi-

⁴ Plačiau apie tai žr.: D. Antanavičius, Originalių Lietuvos Metrikos XVI a. knygų sąrašas, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 4, sudarė A. Dubonis, Vilnius, 2012, p. 160–161.

⁵ Г. Я. Голенченко, Реестр книг Метрики Великого княжества Литовского 1623 г., *Исследования по истории Литовской Метрики. Сборник научных трудов*, Москва, 1989, т. 2, p. 354.

⁶ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, fondas 43 (Vilniaus kapitula), rankr. 148: „*Repertorium causarum ecclesiasticarum dioecesis Vilnensis ex Metricis Magni Ducatus Lituaniae tam maioris quam minoris cancellariae de mandato illustrissimi et reverendissimi domini domini Abrahami Woyna episcopi Vilnensis feliciter moderni per reverendum dominum Laurentium Mocarski publicum autoritate apostolica notarium sub tempus comitiorum Varschaviae celebratorum anno Domini millesimo sexcentesimo quadragesimo primo septembris et octobris diebus collectarum et accurate connotatarum*.“

⁷ Plačiau tai bus paaiškinta šio svarbaus ir iki šiol Lietuvos Metrikos istorijoje nežinomo šaltinio publikacijoje.

⁸ Plačiau žr.: А. Доўнар, Да пытаньня аб рэвізіі Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага 1741–1751, *Актуальныя пытанні вывучэння і выдання Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага. Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі* (Мінск, 11–12 лістапада 2003 г.), Мінск, 2005, p. 133–137.

⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych [toliau – AGAD], Sumariusz Metryki Litewskiej.

¹⁰ AGAD, Archiwum Publiczne Potockich.

¹¹ *The “Lithuanian Metrica” in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania Including An Annotated Edition of the 1887 Inventory Compiled by Stanisław Ptaszycki*, [prep. by] P. Kennedy Grimsted with the collaboration of I. Sułkowska-Kurasiowa, Cambridge, 1984, p. A–51.

nalas, šiuo metu jis yra Sankt Peterburge, Rusų literatūros institute. Pats rankraštis ir kai kurios jo klajonių peripetijos jau trumpai aptarti¹². Nepaisant įvairių ketinimų, jis iki šiol nepaskelbtas, todėl neturėdami faksimilių naudojamės Lietuvoje esančiu šio dokumento nuorašu¹³. Jame 273-ioji knyga įvardyta kaip *Księga za króla Stefana dekretów 1579 roku*¹⁴.

Lietuvos Metrikos knygų išvežimas į Sankt Peterburgą po trečiojo Respublikos padalijimo buvo pragaištingas ne tik dėl tiesioginės jų netekties, bet ir dėl to, kad buvo suardyta per šimtmečius susiklosčiusi jos struktūra. Lietuvos Metrikos kanclerių ir vicekanclerių knygos, atsidūrusios Sankt Peterburge, buvo sujungtos ir pergrupuotos pagal Lenkijos Karūnos Metrikos pavyzdį. Tai liudija 1798 m. J. Kiršbaumo parengtas inventorius, kuriame publikuojamoji knyga pirmą kartą buvo priskirta vadinamajai dirbtinei Teismų bylų knygų (*Судные дела и протоколы*) grupei ir gavo 59 eilės numerį¹⁵. Ši signatūra išliko XIX–XX a. pirmojoje pusėje Lietuvos Metriką kilnojančią po įvairias Rusijos Imperijos, o vėliau Sovietų Sąjungos dokumentų saugyklas; plačiau to neaptarinėsime, nes šie faktai gerai žinomi¹⁶. 1952 m. tuometiniame Sovietų Sąjungos centriniame valstybiniame senųjų aktų archyve Maskvoje pernumeravus visus Lietuvos Metrikos fondo vadinamuosius saugojimo vienetus, nr. 59 virto bendrosios numeracijos nr. 273, kuris aktualus iki šiol.

Rankraštis

Publikuojamas rankraštis yra viena iš kelių mus pasiekusių originalių Lietuvos Metrikos Stepono Batoro valdymo laikų knygų (žr. 1-ą iliustraciją). Jos formatas – *in folio* (20,5 x 31 cm). Išliko originalus XVI a. antrosios pusės įrišas (žr. 2–5-ą iliustraciją). XVIII a. tvarkant Lietuvos Metrikos knygas, jis buvo nuimtas ir vėl panaudotas įrišant knygą, deja, padarant didelę klaidą – apvertus aukštyn kojom kietviršius ir sukeitus juos vietomis: pirmasis (žr. 2 ir 3-ią iliustraciją) atsidūrė antrojo, o šis – pirmojo vietoje (žr. 4 ir 5-ą iliustraciją). Kietviršiams panaudotas kartonas, aptrauktas tamsiai rusvos spalvos oda, dekoruota ornamentu taisyklingo stačiakampio rėmeliuose. Viena iš rėmelių išpausti žodžiai FIDES, SPES, IUSTICIA, CHARITAS skaitytini ne visai aiškia tvarka. Ant pirmojo kietviršio centrinio rėmelio dar išpausta: DECRETA [S?] M R / CIVRIS [!]/ CIVILIS / M D L / A D 1 5 7 9, t. y. *Decreta [sacrae] regiae maiestatis iuris civilis Magni Ducatus Lituaniae anno Domini 1579*. Inskripcijos raižytojas padarė keletą rikty, kuriuos galima įvairiai interpretuoti. Žodis DECRETA baigiasi arba raide S, arba tarpo simboliu, panašiu į raidę S. Žodis IVRIS prasideda raide C, kuri byloja, kad raižytojas per klaidą buvo pradėjęs raižyti žodį CIVILIS.

XVIII a. ant originalaus įrišo nugarėlės (žr. 6-ą iliustraciją) užklijuota nauja iš šviesiai rusvai padažytos odos. Keturi iškilieji knygos bloko ryšiai dalija nugarėlę į 5 dalis. Ant 1, 3 ir 5 priklijuotos popierinės stačiakampio formos gelsvo popieriaus lipdės su įrašais: [1] ACTA / MAG. / DUC. LITV; [3] ANNO / 1579.; [5] REGNANTE / STEPHANO 144. Prie antrosios dalies priklijuota žalsvo popieriaus lipdė su XIX a. rankraščio signatūra: II A. / 59. Ketvirtoji dalis – be jokios lipdės.

¹² О. Дзярнович, Инвентарь «Книг Метрики ВКЛ по-новому переплетенный и составленный» Григорием Качановским (1787 г.): источник по истории государственного архива Великого Княжества Литовского, *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė. Straipsnių rinkinys*, sudarė I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2015, p. 261–276.

¹³ Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1135 (Vilniaus mokslo bičiulių draugija), ap. 4, b. 14.

¹⁴ Описание книг и актов Литовской Метрики, составил С. Л. Пташицкий, Санкт Петербург, 1887, p. 119.

¹⁵ Книга посольская Великого Княжества Литовского..., изд. М. Оболенский и И. Данилович, Москва, 1843, p. 402.

¹⁶ Описание книг и актов Литовской Метрики, сост. С. Л. Пташицкий, Санкт Петербург, 1887, p. 12–20; E. Banionis, Введение / Įvadas / Preface, *Lietuvos Metrika (1427–1506). Knyga Nr. 5. Užrašymų knyga 5*, Vilnius, 1993, p. 7–10, 29–32, 39–42; A. Dubonis, A. Antanavičius, R. Ragauskienė, R. Šmigelskytė-Stukienė, *Susigrąžinant praeitį. Lietuvos Metrikos istorija ir tyrimai*, p. 203–214.

Abiejų kietviršių kampai paklijuoti tokia pačia, kaip ir nugarėlė, oda. Kietviršių būklė gera. Nedidelė nugarėlės dalis (1–2 cm) pačiame viršuje nuplėšta, bet šiaip jos būklė irgi gera.

Vidinės kietviršių pusės paklijuotos XVIII a. pabaigos popieriumi. Ant pirmojo kietviršio vidinės pusės taip pat priklijuotas žinomas *quarto* formato (16 x 21 cm) lapas, informuojantis apie Lietuvos Metrikos knygų tvarkymą XVIII a. pabaigoje¹⁷. Ant antrojo kietviršio vidinės pusės yra rankraštinis įrašas *Листовъ 259*.

Knygos bloko priešlapis ir 262 lapas – priklijuojamieji (XVIII a. ir XIX a. pirmoji pusė). Priešlapio *recto* ir *verso* pusės tuščios ir perbrauktos dviem brūkšniais; ant *recto* pusės yra rankraštinė signatūra *φ 389/273* (pieštuku). Ir priešlapis, ir 262 lapas turi skirtingus vandenženklus. Priešlapio vandenženklis – Vienagalvis Erelis išskleistais sparnais, dešine koja laikantis kalaviją, o kaire – skeptrą; po Ereliu – raidės: CODSESEN ar CODSPSEN. E. Laucevičiaus vandenženkliai atlase¹⁸ jis artimiausias vandenženkliui nr. 348, bet netapatus¹⁹. Lapo 262 vandenženklis – XIX a. popieriaus gamintojo vardų inicialai ir pavardė: *J E/P [?] Marquart*²⁰.

XVI a. antrosios pusės tekstas prasideda antraštiniu lapu (žr. 7-ą iliustraciją), kuris skelbia:

Regestrum / decretorum / sacrae regiae maiestatis / ex relationibus / magnifici d. Eustachii / Wolowicz castel/ani Trocensis, Magni / Ducatus Lithuaniae vice/cancellarii, Brzestensis / Cobrinensisque capitanei / anni Domini / M D LXX IX²¹.

[Pagal dauggalio pono Trakų kašteliono, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vicekanclerio, Bresto ir Kobrino seniūno Eustachijaus Valavičiaus reliaciją šventosios karališkosios didenybės teismo 1579 Viešpaties metais paskelbtų nutarimų knygą]

Žemiau yra XVIII a. įrašai apie knygos patikrą ir skaitymą: (1) *Dnia (die?) 6 octobris rewidowana przez M[...]?[s]za L?[.....]go?*; (2) *Lectum [?] J. Jaroszewicz*. Antraštinio lapo *verso* pusėje rankraštiniai įrašai: (1) *ma summaryusz*; (2) *Konfrontowana*; (3) *za króla Sefana*; (4) *Summaryusz ma* (nutrinta).

Tarp knygos antraštinio lapo ir pirmojo įrašo XVIII a. buvo įsiūtas dokumentų registras, dabar turintis foliaciją, atliktą pieštuku romėniškais skaitmenimis (I. II–XIV^v) ir pridėtą jau sovietiniais laikais (žr. 8-ą iliustraciją). Jis baigiasi XIV^v lape žodžiais *Finis registri documentorum*. Tolesnis nenumeruotas lapas paliktas tuščias ir kryžmai perbrauktas dviem brūkšniais. Registre įrašai sužymėti pridėjus klaidinančią santrumpą *Fol[io]*. Iš tikrųjų tai ne rankraščio lapų, o paprasčiausia eilės numerių seka. Pažymėtina, kad toks keistas numeravimo būdas buvo perkeltas ir į patį XVI a. rankraštį: šalia kiekvieno įrašo kartojamas šis klaidinantis *Fol[io]* I ir t. t.

Registrai buvo panaudotos dviejų rūšių popierius. Pirmojo vandenženklis dėl tankiai prirašytų lapų ne visai aiškus – Pasaga ar Strėlė (lapai II, IV, VII, IX, X, XII, XIV). Antrasis – Žuvis (lapai III, V, VI, VIII, XI, XIII ir [XV]). Jis labai artimas E. Laucevičiaus vandenženklių atlaso

¹⁷ „Stanislaus Augustus rex haec Magni Ducatus Lituaniae acta publica vicissitudine temporum dispersa colligi, lacera innovari, corrosa transcribi atque ex loco squallido in conclavi aedium Reipublicae collocari providentia ac beneficentia sua fecit anno Domini MDCCLXXXVI cancellariatu Alexandri principis Sapieha, procancellariatu Ioachimi comitis Chreptowicz cura et labore Adami Naruszewicz Magni Ducatus Lituaniae notarii“ [Karalius Stanislovas Augustas šias viešas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės knygas, dėl permainingo laiko išblaškytas, iš savo įžvalgumo ir geradarystės 1786 Viešpaties metais liepė surinkti, tas iš jų, kurios buvo apdriskusios, – atnaujinti, o tas, kurios buvo sugrauztos, – perrašyti ir iš nešvarios buveinės sudėti saugoti Respublikos rūmų patalpoje, kanclerio pareigas einant kunigaikščiui Aleksandrai Sapiegai, o vicekanclerio – grafui Joachimui Chreptavičiui, visu tuo pasirūpinus ir tai atlikus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštininkui Adomui Naruševičiui.]

¹⁸ E. Laucevičius, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. Atlasas*, Vilnius, 1967.

¹⁹ Labai panašus vandenženklis su identiškais raidėmis publikuotas Lietuvos Metrikos knygoje Nr. 46 (žr. *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага 1562–1565. Кніга № 46. Кніга запісаў № 46 (копія канца XVI ст)*, падрыхтаваў В. С. Мянжынскі, Мінск, 2006, p. 20). Taip pat jis sutinkamas Lietuvos Metrikos knygoje Nr. 47 (žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 47 (1565–1567). Užrašymų knyga 47*, parengė E. Deveikytė, G. Lesmaitis, Vilnius, 2018, p. VI).

²⁰ Jis taip pat sutinkamas Lietuvos Metrikos knygoje Nr. 47 (ten pat, p. X).

²¹ Originalo didžiųjų ir mažųjų raidžių rašyba neperteikta, visos santrumpos išskleistos.

nr. 4169, tik be inicialinių raidžių (žr. 9-ą iliustraciją). Labai panašus vandenženklis sutinkamas jau publikuotų Lietuvos Metrikos knygų Nr. 15, 17, 29, 30, 32, 42, 47, 72, 230 (taip pat, matyt, ir kitų) XVIII a. registruose²². Negana to, palyginus įsiūtą registrą su jau minėto 1747–1751 m. parengto Lietuvos Metrikos knygų dokumentų santraukų (antraščių) sąvade esančiu šios knygos dokumentų registro tekstu, matyti, kad jie yra identiški. Jei pasikliausime E. Laucevičiaus vandenženklių Nr. 4165–4173 chronologija, galime teigti, kad Lietuvos Metrikos knygoje Nr. 273 XVIII a. registras buvo įterptas dar 1747–1751 m. tvarkant Lietuvos Metrikos knygas, o ne XVIII a. pabaigoje, kaip dažnai teigiama.

XVI a. rankraščio lapų dydis – 20 x 30 cm. Knygos įrašai prasideda lape (žr. 10-ą iliustraciją), dabar turinčiame arabišką numeraciją (l. 1–261). Sprendžiant iš rašalo ir skaičių formos, foliacija atlikta XVIII a. viduryje, o iki tol knyga jos apskritai neturėjo. XVIII a. sunumeruotos tik *recto* pusės. *Verso* pusės papildomai pažymėtos pieštuku jau sovietinėje epochoje, Rusijoje būdinga sistema (*Ioб* ir t. t.). Iš viso sunumeruotas 261 lapas, bet tai darant įsivėlė klaida – buvo praleistas 188 eilės numeris (po 187 iš karto eina 189).

XVI a. rankraščio vandenženkliai yra šiuose lapuose: 1, 3, 5, 7, 8, 10, 13–17, 25–31, 33, 38–40, 44, 46, 49, 50, 52, 55, 56, 58, 60, 62, 64, 65, 67, 69, 75, 77–79, 81–83, 87, 90, 91, 94, 95, 99, 101–105, 108, 109, 113, 116, 117, 119, 120, 122, 124, 126, 129–131, 135–139, 146, 148, 150, 151, 153, 154, 156, 159, 160, 163, 165, 166, 168–171, 176–179, 184, 187, 190, 191, 193, 195, 197, 199, 201, 204, 206, 207, 210, 211, 213, 216, 217, 221–223, 227, 228, 231–236, 244, 246–248, 251, 253, 255–258, 261.

Tekstui surašyti buvo panaudotas vienos rūšies popierius, turintis raidės B vandenženklį (žr. 11-ą iliustraciją). E. Laucevičiaus vandenženklių atlaste jis artimiausias vandenženkliai nr. 3098–3100, bet netapatus: po inicialu, ant kaspino, yra savininko vardas ir pavardė *NICOLAS LER* arba *LHF*.

1835–1837 m. Sankt Peterburge Lietuvos Metrikos fondą tvarkiusi komisija visus knygos lapus apatinėje dalyje pradūrė yla ir pervėrė raudono šilko virvele, kurios galai prispausti raudono lako antspaudu²³ papildomame 262 lape (žr. 15-ą iliustraciją). Komisijos įrašas teigia: *Въ сей книге номерован[н]ыхъ и запечатанныхъ листовъ 202 [!] (двести два) за подписомъ Коммиссии, учрежденной господиномъ министромъ юстиции для разсмотрения и приведения въ порядокъ метрическихъ книгъ, находящихся въ Польской метрике, состоящей при 3 Департаменте Правительствующаго Сената. Оберъпрокуроръ Владиславлевъ. / Статский советникъ Г. Пиринъ [?] / Коллежский асессоръ Петръ Бибинъ [?].*

Knygos tekstai rašyti kelių rankų naudojant įvairaus intensyvumo rusvą rašalą. Rašyta lengvai skaitomu humanistiniu kursyvu (žr. 10, 13 ir 14-ą iliustraciją).

Knygos įrašų charakteristika ir chronologija

Lietuvos Metrikos knygoje Nr. 273 įrašyti LDK asesorių ir reliacinio teismų nutarimai, arba dekretai, valstybinių savivaldžių (magdeburginių) miestų miestiečių apeliacinėse bylose. Tai apskritai pirmoji tokios rūšies dokumentų Lietuvos Metrikos knyga. Apie šios serijos knygų genezę jau rašyta²⁴. Nėra abejonių, kad naujosios serijos atsiradimą reikia sieti su Stepono Batoro valdymu apskritai ir su pirmuoju šio valdovo atvykimu į LDK teritoriją konkrečiai. Tai įrodo įrašų chronologija (žr. toliau). Iki šiol nesant išsamių LDK valdovo, arba dvaro, teismo tyrimų, keblu pasakyti, kaip asesorių ir reliacijos teismai, sprendę miestiečių bylas, funkcionavo ir ar iš viso veikė valdovui būnant Lenkijoje (Steponas Batoras Respublikos valdovu buvo išrinktas dar 1576 m.

²² Žr. išorės požymių apibūdinimus šių tomų įvaduose.

²³ Antspaudų legenda: *П[ечать] канц[еларии] Правител[ствующаго] Сената 3 депар[тамента] 1 отделения.*

²⁴ D. Antanavičius, Nežinomos XVI a. vidurio Kauno miestiečių apeliacijos valdovo teismui, įrašytos Lietuvos Metrikos Palenkės vaivadijos knygose, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 6, sudarė A. Dubonis, Vilnius, 2019, p. 173–181.

pradžioje). Dar kebliau suprasti, kodėl Lietuvos Metrikos šios serijos knygos turi didžiulių chronologinių spragų. Pavyzdžiui, prieš dešimtmetį išleista chronologiškai antroji šios serijos knyga apima tik 1584, 1586 ir 1597 [!] m. paskelbtus dekretus²⁵. Ar tai reiškia, kad 1580 m. antrojoje pusėje–1583 m., t. y. iš viso net trejus su puse [!] metų, valdovo teismas apskritai nenagrinėjo LDK miestiečių apeliacijų (nors valdovas tuo metu daug laiko praleido LDK teritorijoje²⁶), ar tik tai, kad šio laikotarpio dekretų knygos ar knygų paprasčiausiai neišliko?

Kol kas neturint atsakymų į panašius klausimus, pravartu aptarti pačių dekretų struktūrą diplomatikos požiūriu, nes tai leis suprasti, kokios informacijos iš jų verta ir neverta tikėtis. Ir asesorių, ir reliacinio teismų paskelbti nutarimai formos ir struktūros požiūriu yra visiškai identiški, skiriasi tik subtilios smulkmenos. Visi dekretai skelbiami valdovo vardu (*Stephanus Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lituaniae* ir pan.). Tai yra intituliacija. Pats valdovas, kaip manoma, asesorių teismo posėdžiuose asmeniškai nedalyvaudavo. Vadinamosios arengos (bendro pobūdžio teiginių, paaiškinančių, kodėl atliekamas konkretus juridinis veiksmas) dekretuose nėra. Taip pat nėra savarankiškos inskripcijos, arba adresato, kieno žiniai skiriamas konkretus dokumentas. Ši diplomatikos formulė dekretuose įtraukiama į vadinamąją notifikaciją, arba promulgaciją, kuri prasideda žodžiu *significamus*, t. y. skelbiame, duodame žinią. Notifikacinė formulė turi keletą variantų, bet visi jie skiriasi tik lotyniškų frazių variacijomis (*significamus tenore praesentium quorum interest universis / tenore praesentium quibus expedit / praesentibus literis nostris quorum interest universis et singulis* ir pan.), t. y. „skelbiame šiuo (savo) raštu visiems, kam tai svarbu, reikia žinoti“ ir pan. Notifikacija, arba promulgacija, su naracine dalimi (naracija, dėstymu) dekretuose susieta dviem sintaksiniais būdais: galininko su bendratimi (*accusativus cum infinitivo*) konstrukcija arba šalutiniu papildinio sakiniu (*significamus <...> devenisse ad nos et iudicium nostrum <...> / significamus <...> citatum (vocatum) fuisse ad nos et iudicium nostrum / significamus <...>, quod cum devoluta esset ad nos actio et causa* ir pan.).

Dekretų naracijoje visada išdėstomi šie 8 pagrindiniai dalykai: 1) koku keliu byla pateko į asesorių arba reliacinį teismą, t. y. kokio 1-osios instancijos teismo sprendimas yra skundžiamas; 2) šalys; 3) ginčo objektas; 4) trumpas bylos eigos pirmojoje instancijoje apibūdinimas; 5) pirmosios instancijos teismo priimtas sprendimas; 6) apelianto įvardijimas; 7) šalių atvykimas asmeniškai arba per įgaliotinius į apeliacinės instancijos teismą arba neatvykimas; 8) šalių reikalavimai, ypač 1-osios instancijos teismo sprendimo požiūriu.

Miestiečių bylos į asesorių ir reliacinį teismą patekdavo dviem keliais: 1) pagal valdovo vardu išduotą rašytinį šaukimą (*citatio nostra litteralis, litterae citationis nostrae*), kuris dažniausiai būdavo surašytas lotyniškai; 2) kaip apeliacinis skundas dėl 1-osios instancijos teismo sprendimo. XVI a. valdovo vardu miestiečiams skirtų šaukimų į asesorių ar reliacijos teismą tekstai yra viena rečiausių dokumentų rūšių, nes jų beveik neišliko. Kaip tik Lietuvos Metrikos knygoje nr. 273 išliko unikalus šios rūšies pavyzdys (žr. įrašą nr. 223).

Pirmoji instancija buvo kurio nors LDK magdeburginio miesto vaito, suolininkų ar tarybos teismų sprendimai, taip pat ankstesni pačių asesorių arba reliacinių teismų nutarimai, valdovo paskirtų atstovų (įgaliotinių, komisarų) teismų sprendimai ir pan. Šalys paprastai nurodomos 1-osios instancijos teisme pradėtos bylos požiūriu. Ginčo objektas apibūdinamas labai įvairiai: nuo trumpo įvardijimo iki platesnių aprašymų su išsamesnėmis detalėmis. Vis dėlto nėra abejonės, kad pagrindinio ieškinio turinys dekretuose yra labai apibendrintas, daug konkrečios informacijos „nubyra“. Lygiai taip pat 1-osios instancijos teisme vykusios bylos eiga dekretų naracijoje pristatoma labai glaustai, nurodant tik svarbiausius dalykus, o kartais ir visai nenurodant. Naracijoje minimas pirmosios instancijos teismo priimtas sprendimas dažniausiai palydimas frazėmis *prout ea omnia in processu causae istius descripta latius continentur / habentur descripta* ir pan., būtent kad visos smulkmenos plačiau išdėstytos bylos medžiagoje. Nagrinėdami vieną XVI a. pabaigos Kauno

²⁵ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 276 (1584, 1586, 1597). Teismų bylų knyga 62, parengė D. Antanavičius, Vilnius, 2010.

²⁶ M. Wrede, *Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586*, Warszawa, 2010, p. 108–124.

miestiečių bylą jau esame įrodę, kad asesorių ar reliacijos teismo nutarimų naracinė dalis buvo formuluojama remiantis būtent šia neišlikusia medžiaga, dažnai tiesiog pažodžiui nurašant 1-osios instancijos nutarimo teksto dalį ir prireikus gramatiškai paredaguojanč²⁷.

Kai byla nagrinėjama pagal valdovo vardu išduotą šaukimą, 4–6 naracijos punktų paprastai nebūna. Apeliuojant dėl 1-osios instancijos teismo sprendimo, paprastai nurodoma, kuri šalis pateikė apeliaciją. Naracija baigiama konstatavimu apie paskirto bylinėjimosi termino laikymąsi ir šalių atvykimą į apeliacinę instanciją asmeniškai ar per įgaliotus asmenis arba neatvykimą, taip pat šalių reikalavimų išdėstymu, ypač pirmosios instancijos teismo sprendimo požiūriu.

Juridiniu požiūriu svarbiausia dekretų dalis yra vadinamoji dispozicija – šiuo atveju valdovo vardu skelbiamas teismo nutarimas. Sintaksės atžvilgiu dekretuose ji kyla iš naracijos pabaigos, yra savotiškas pastarosios tęsinys, pradedama žodžiais *per nostros in curia nostra iuris civilis Maydemburgensis commissarios* arba *nos cum consiliariis nostris lateri nostro protunc assidentibus*. Stepono Batoro valdymo laikotarpio dekretuose šios frazės yra itin svarbios, nes pirmoji visais atvejais nurodo asesorių, o antroji – reliacinio teismo dekretą. Tai aiškėja patyrinėjus visuose nutarimuose minimą šių frazių ir retkarčiais pasitaikančių konkretaus teismo apibūdinimų santykį, būtent: reliacinio teismo paskelbtų dekretų tekstuose vartojama vien tik frazė *nos cum consiliariis nostris lateri nostro protunc assidentibus* ir yra kitų aiškių nuorodų į „reliaciją“ (toks dažnai būdavo kiek sutrumpintas reliacinio teismo apibūdinimas originaliuose dekretuose; žr. rodyklės skiltį *Stephanus»relatio, -nes*), o asesorių teismo dekretuose vartojama tik frazė *per nostros in curia nostra iuris civilis Maydemburgensis commissarios* ir nėra nuorodų į „reliaciją“.

Dispozicinė dekretų dalis paprastai yra glausta: dažnai tiesiog konstatuojama, kad skundžiamas 1-osios instancijos teismo sprendimas yra patvirtinamas arba naikinamas, o išsamus naujojo nutarimo pagrindimas ar aiškinimas nėra taisyklė, nors glaustų ar išsamesnių argumentų pateikiama. Jei kuri nors iš šalių neatvykdavo į posėdį ir nenurodydavo neatvykimo priežasčių, tai *ipso facto* tapdavo jai nepalankaus sprendimo pagrindu (vadinamoji *contumacia*). Dispozicija paprastai baigiama žodžiais apie šalių nukreipimą į tą patį 1-osios instancijos teismą priimtam apeliacinės instancijos teismo nutarimui vykdyti, dažnai nurodomas terminas, per kurį tai reikia daryti. Taigi dekretų dispozicinė dalis nėra labai turininga nei paties proceso, nei bylos konkretybių atžvilgiu.

Dekretai baigiami įprastomis koroboracijos ir datacijos formulėmis. Publikuojamoje knygoje nėra vienas dekretas neturi subskripcijų, bet remdamiesi jau paskelbta Lietuvos Metrikos knyga Nr. 276 žinome, kad dekretų originalai visada būdavo pasirašomi kanclerio, vicekanclerio, referendoriaus arba vieno iš LDK didžiųjų raštininkų, taip pat pasitaiko už dekreto teksto formulavimą atsakingo raštininko parašų²⁸. Vis dėlto svarbiausias priimto nutarimo teisėtumo požymis buvo LDK kanceliarijos prispaudžiamas valdovo antspaudas, be kurio, net esant atsakingų pareigūnų parašams, dokumentas buvo laikomas ne tokiu patikimu.

Lietuvos Metrikos knygoje Nr. 273 yra iš viso 305 dokumentai, nors pačioje knygoje XVIII a. pabaigoje buvo sunumeruota 315 bylų. Šis skirtumas susidarė dėl to, kad XVIII a. dokumentų registre įsivėlė klaida: po nr. 157 (žr. l. VIIIr) kitas dokumentas buvo pažymėtas 168 [!] numeriu. Keliolika įrašų nėra teismo nutarimai *sensu stricto*, bet jie vienaip ar kitaip susiję su valdovo dvaro teismo veikla. Tai pirmiausia keletas valdovo įsakymų (aplinkraščių) dėl teismų sesijų atidėjimo (nr. 23, 203–206 ir 305). Knygos pabaigoje yra dešimt įvairių pareiškimų valdovo teismui (nr. 295–304), vienas kitas panašus pareiškimas pasitaiko ir anksčiau (nr. 29, 78, 127, 128). Minėti įrašai sudaro tik 6 procentus visų knygos dokumentų.

Knygos dokumentų chronologija labai paprasta. Visus juos galima suskirstyti į tris grupes. Pirmąją sudaro 1579 m. vasario 19–23 d. priimti dekretai, Steponui Batorui pirmą kartą įvažiavus į LDK

²⁷ D. Antanavičius, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės asesorių ir reliacijos teismų nutarimų vykdymas Kauno miesto taryboje XVI a. pabaigoje, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 5, sudarė A. Dubonis, Vilnius, 2014, p. 128–130.

²⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 276 (1584, 1586, 1597). Teismų bylų knyga* 62, p. X.

teritoriją ir trumpai būnant Gardine (nr. 1–22). Didesniąją knygos įrašų dalį sudaro 1579 m. kovo 28 d.–birželio 25 d. priimti teismo nutarimai (nr. 24–202), valdovui atvykus į Vilnių ir ruošiantis į karo žygį prieš Maskvą. Pagaliau trečiąją grupę sudaro 1580 m. balandžio 24 d.–birželio 15 d. valdovo teismo nutarimai ir su jais susiję šalių pareiškimai (nr. 207–305), kai Steponas Batoras vėl buvo Vilniuje ir ruošėsi antrajam karo žygiui prieš Maskvą.

Dokumentų originalai, kopijos, publikacijos

Publikuojamoje Lietuvos Metrikos knygoje Nr. 273 įrašytų dekretų originalų neteko išvysti, nors ir nebuvo sistemingai ieškota. Tai lėmė iš anksto numanoma labai menka galimybė juos rasti. Žinoma, vienas kitas originalas gali būti aptiktas archyvuose ar bibliotekose, bet tokie pavieniai atradimai nekeistų akivaizdaus fakto, kad buvo labai menkos galimybės LDK kanceliarijos miestiečiams išduotų dekretų originalams išlikti iki mūsų dienų. Svarbiausia priežastis – istoriškai labai nepalankiai susiklosčiusi LDK miestų raida, kai nuo XVII a. vidurio miestus periodiškai siaubė valstybės išorės prieštai, po kurių žygių likdavo vien pelenai ir griuvėsiai. O kur dar nuolat kildavę lokalūs gaisrai, periodiškos maro epidemijos, smarkiai retindavusios miestų bendruomenes. Visa tai nesudarė sąlygų miestiečiams perduoti savo palikuonims ir ateities kartoms bent kiek reikšmingesnių dokumentų rinkinių. Šie galėjo išvengti žūties tik tuo atveju, jei nekilnojamąjį miestiečio turtą kartu su dokumentais, pagrindžiančiais teises į jį, įsigydavo bajorų ar dvasininkų luomo asmenys ar institucijos, kurių archyvalijos turėjo šiek tiek daugiau galimybių išlikti. Geriausias pavyzdys – dabartiniame Rusijos valstybiniame senųjų aktų archyve, Respublikos edukacinės komisijos archyvalijų fonde (nr. 1603) saugomi Vilniaus, Kauno ir Kražių jėzuitų kolegijų nekilnojamojo turto dokumentai, tarp kurių pasitaiko ankstesniems savininkams – Vilniaus ir Kauno miestiečiams – priklausiusių dokumentų. Kita priimtų nutarimų originalų dingimo priežastis, ypač bylose dėl nedidelių skolų ar kilnojamojo turto (daiktų), gana lengvai numatoma – grąžinus skolą ar kaip kitaip šalis išsprendus ginčą, dokumentai ilgainiui galėjo būti paprasčiausiai sunaikinami kaip neaktualūs. Tas pats pasakytina apie kopijas: kitų publikuojamų nutarimų tekstų variantų mums neteko išvysti, nors pavienių nuorašų gali būti išlikę įvairiose rankraštinėse kolekcijose.

Dauguma Lietuvos Metrikos knygoje Nr. 273 įrašytų nutarimų yra neskelbti. Mūsų žiniomis, iki šiol publikuoti tik įrašai nr. 223²⁹ ir 301³⁰. Istoriografijoje 273-ios knygos medžiaga naudotasi irgi nedaug. Tam įtakos turėjo, matyt, menkas paties rankraščio pasiekiamumas išvežus jį į Rusijos Imperiją, mažai kam įdomi LDK asesorių ir reliacinio teismų sprendimų problematika³¹, pagaliau perdėm lotyniškas šios knygos pobūdis. Viena kita konkreti nuoroda į šios knygos įrašus dažniausiai pasitaiko su Vilniaus miesto ir miestiečių istorija susijusiuose įvairios tematikos darbuose³², kai kas gali būti paminėta kitiems LDK miestams skirtuose mokslo darbuose³³, o kai kas mums galėjo ir prasprūsti pro akis.

²⁹ D. Antanavičius, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės asesorių ir reliacijos teismų nutarimų vykdymas Kauno miesto taryboje XVI a. pabaigoje, p. 114 (33 nuoroda).

³⁰ *Vilniaus burmistro Luko Markovičiaus „Mundijaus“ kalbos, laiškai ir kiti raštai (1551–1584 m.)*, sudarė A. Ragauskas, R. Ragauskienė, Vilnius, 2010, p. 99–103, nr. 17.

³¹ A. Tyla, Žemaitijos savivaldžių miestų dokumentai Lietuvos Metrikoje, *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, sudarė Z. Kiaupa ir E. Rimša, Vilnius: Mokslas, 1988, p. 8.

³² E. Laucevičius, R. Vitkauskienė, *Lietuvos auksakalystė. XV–XIX a.*, Vilnius, 2001, p. 188 (I.76–77: Bemas), 240–241 (I.715: Lyščius), 248 (I.812: Mikalojus Vengras), 249–250 (I.838: Mžiglodas), 271 (I.1060: Stanovičius), 285 (I. 1180, Šumlenskis); R. Ragauskienė, Vaistininkai XVI a. Vilniuje, *Vilniaus istorijos metraštis*, Vilnius, 2007, t. 1, p. 46–47, 49–50; *Vilniaus burmistro Luko Markovičiaus „Mundijaus“ kalbos, laiškai ir kiti raštai (1551–1584 m.)*, p. XVIII (31 nuoroda), 116 (504 nuoroda), 120 (515 nuoroda).

³³ Pavyzdžiui, Kauno miesto istorijoje, nenurodant šaltinio, keli minimi faktai galėjo būti paremti šios Lietuvos Metrikos knygos įrašais nr. 57 ir 270 (žr. Z. Kiaupa, *Kauno miesto istorija. I tomas: Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 metų*, Vilnius, 2010, p. 294–295, 327, 332).

Parengimo principai

Rengiant šią knygą laikytasi daugumos Lietuvos Metrikos 276-os knygos pratarmėje³⁴ išdėstytų lotyniškųjų dokumentų parengimo principų. Iš komplikuočiau šioje knygoje sutinkamų perrašo atvejų paminėtina *ci* ir *ti* skirtis tokiuose itin dažnai vartojamuose žodžiuose kaip *iudicium* / *iuditium*, *officium* / *offitium* ir pan. Reikalas tas, kad šie terminai dažniausiai trumpinami, o parašyti pilna forma sutinkami abiem variantais, kartais netgi gretimose eilutėse, todėl neaišku, kurį variantą pasirinkti išskleidžiant santrumpas. Šiaip ar taip, tai nė kiek netrukdo suprasti tekstą. Dar viena publikuojamos knygos ypatybė – itin dažnas žodžių galūnių trumpinimas rankraštyje, sunkinantis teksto supratimą. Tokios santrumpos dažniausiai išskleistos niekaip jų nežymint. Dviejų dokumentų, surašytų lenkų kalba (nr. 29 ir 304), tekstai parengti prisilaikant lenkiškų šaltinių leidybos instrukcijos³⁵.

Dėl Lietuvos Metrikos 276-oje knygoje išdėstytų aplinkybių pasinaudota jau sukaupta patirtimi ir sudaryta 10 skilčių lentelė, padėsianti tyrėjams susigaudyti priimtų nutarimų medžiagoje.

Rengdami Lietuvos Metrikos 273-ios knygos rodyklę, susidūrėme su keblia asmenvardžių pagrindinės formos parinkimo problema. Dauguma asmenvardžių yra istoriografijoje neminimi arba labai retai minimi asmenys, negana to, pačiuose dekretuose rašomi keletu ar net keliolika skirtingų variantų, todėl neaišku, kurią formą laikyti pagrindine. Pirmenybę teikėme dažniau pasitaikančiam formai, nors yra nemažai atvejų, kai asmuo paminėtas vos du tris kartus ir vis skirtingai. Tokiais atvejais dažnai pasitelktas ir paprasčiausias abėcėlės principas. Dar keblesnis moterų, dažniausiai miestiečių žmonių ar dukterų, minimų byloje, pagrindinės asmenvardžio formos parinkimas. Dažniausiai jos įvardijamos tik vardais, kartais – tėvavardžiu ir rečiausiai – vyro pavarde. Pasirinkome tokį jų įtraukimo į rodyklę principą. Jei moteris minima tik vardu ir nurodyta, kieno ji žmona, našlė ar duktė, atskirai į rodyklę ji netraukta ir nurodyta prie atitinkamų vyrų (dažniausiai – sutuoktinių) ar motinos. Jei minimas tėvavardis, tokia moteris įtraukiama į rodyklę atskiru įrašu, papildomai nurodoma prie sutuoktinio. Taip pat paminėtina, kad vyrų atvejais, kai nurodomas vardas, tėvavardis ir pavardė virstanti pravardė (pagal kilimo vietą, būdą, išvaizdą, profesiją ir pan.), tėvavardis pateiktas prieš vardą. Taip pasielgta todėl, kad XVI a. pabaigoje miestiečių pavardės dar tik formavosi ir apskritai yra atvejų, kai neaišku, kuri forma – tėvavardinė ar pravardinė – laikytina pagrindine.

Prie daugelio asmenų rodyklėje būtų galima pridurti žodį *civis*, bet yra atvejų, kai bylinėjosi ir miestiečių teisių neturėję *incolae* (miesto gyventojai). Taip pat būdvardiniais pažymininiais *nobilis* ar *generosus* būna įvardijami ne visai aiškaus socialinio statuso asmenys (tas pats asmuo viename dokumente minimas kaip *nobilis*, tad lyg ir bajoras, o kitame aiškiai įvardijamas jau kaip *civis*). Todėl vengiant suklysti, vyriškos lyties asmenų apibūdinimai palikti tokie, kokie yra pačiuose dekretuose, nieko nepridedant, o kai aiškiais atvejais kas nors papildomai paaiškinama, ši informacija apskliausta laužtiniais skliaustais.

Apskritai šalys dekretuose gana dažnai įvardijamos tik vardu ir pavarde. Tokiais atvejais rodyklėje laužtiniuose skliaustuose papildomai pasitelkėme lotyniškas būdvardines formas tikėtinais jų priklausomybei pagal miestą nusakyti, pavyzdžiui, *[Vilnensis]*, *[Caunensis]* ir t. t. Šiais atvejais reikia turėti galvoje ir paklaidų galimybę. Jų nebuvo galima visiškai išvengti. Atsakomybę už jas prisiima knygos rengėjas.

Rengiant Lietuvos Metrikos 273-ios knygos rodyklę atsisakyta išsamiai aprašinėti kiekvieną vietovę manant, kad pateikus tikslią konkrečios vietovės vardo formą, interneto eroje nebėra sunku susirasti papildomos informacijos. Atskiros lenkiškų tekstų, sudarančių menką visos knygos dalį, rodyklės nesudarinėjome. Juose minimi asmenvardžiai, vietovardžiai ir dalykai, jeigu nesutinkami lotyniškuose dokumentuose, įterpti atitinkamose rodyklės vietose, bet dažniausiai jie prijungti prie lotyniškųjų atitikmenų, pavyzdžiui, *officium*, *urząd* ir pan.

Darius Antanavičius

³⁴ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 276 (1584, 1586, 1597). Teismų bylų knyga 62, parengė D. Antanavičius, Vilnius, 2009, p. XVIII–XX.

³⁵ Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku, red. naukowy K. Lepszy, Wrocław, 1953.

INTRODUCTION

Archival Characteristic

Today, Book No. 273 of the Lithuanian Metrica is stored at collection No. 389 (inventory 1, storage unit 273) of the Russian State Archive of Early Acts (*Российский государственный архив древних актов*). Its destiny is akin to that of the rest of the Lithuanian Metrica books,¹ yet has certain peculiar features. We will briefly sketch the already known facts focusing on the peculiarities of this particular book.

From the point of view of the official classification, Book No. 273 of the Lithuanian Metrica is attributed to the group of vice-chancellors' books. This is suggested by its heading (see manuscript description) which explicitly states that this is the book of Eustachijus Valavičius (Ostafi Wołłowicz) (d. 1587), Vice-chancellor of the Grand Duchy of Lithuania, containing Steponas Batoras' (Stephen Báthory) court decrees. But it has never been stored among vice-chancellors' books. The reasons behind this fact are discussed in our article dealing with the issue of vice-chancellors' books of the Lithuanian Metrica.² The main reason, however, is the succession of the GDL Chancellor's office in the second half of the 16th century – before ascending to the office of the GDL Chancellor the candidates would serve as Vice-chancellors and would bring the fruits of their labour, namely the Lithuanian Metrica books, to the Chancellor's office, thus artificially impeding the formation of the group of vice-chancellors' books. This manuscript is a perfect example of the fact. Two thirds of the entries in this book (Nos. 1–202) are rulings of the Sovereign's court of February–June 1579 (off and on) regarding the appeals of the residents of the GDL's self-governing (holding Magdeburg rights) cities when Valavičius was still serving as the Vice-chancellor. In October 1579 he was nominated the Chancellor of the GDL, however, the book, with no visible changes, was continued by not indicated referendaries and scribes of the Sovereign's court who were subordinate to him rather than the newly appointed Vice-chancellor. Entries Nos. 203–206 are four decrees of adjournment of the Sovereign's court sessions, the last one dating back to 17 February 1580 and signed by Valavičius in the capacity of the GDL Chancellor (*Ostaffiei Wolowicz kanczlerz WKL mp.*).

¹ A. Dubonis, A. Antanavičius, R. Ragauskienė, R. Šmigelskytė-Stukienė, *Susigrąžinant praeitį. Lietuvos Metrikos istorija ir tyrimai*, Vilnius, 2016. See the English version of the book: A. Dubonis, A. Antanavičius, R. Ragauskienė, R. Šmigelskytė-Stukienė, *The Lithuanian Metrica. History and research*, Boston, 2019.

² For more information on the grouping of chancellor and vice-chancellor books of the Lithuanian Metrica see Д. Антанавичюс, Ревизия книг Литовской Метрики 1641 г. и формирование самостоятельной группы вице-канцлерских книг, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltiniai. Faktas. Kontekstas. Interpretacija*, Vilnius, 2007, p. 139–178.

In 1596–1598, following the initiative of the GDL Chancellor Leonas Sapiega (Lew Sapieha), the original books of the Lithuanian Metrica were intensely duplicated. The reasons why the books of the early and mid-16th century were copied are absolutely clear (wear and tear, etc.), it is much more difficult to understand the causes of duplicating books compiled a decade or several years ago. Most probably Sapiega had issued an order to duplicate all Lithuanian Metrica books, though at that time part of them were not in the office but in private hands and thus remained uncopied. Nevertheless in 1599–1622 some of these books were returned not to the GDL treasury archives in the Lower Castle where the originals were stored but directly to the Chancellery. This explains how several original books of the 16th century were preserved when the majority of them were lost in 1655 during the occupation of Vilnius by the Tsar's army.³ This must have been the fate of Book No. 273 which is not listed among the original Lithuanian Metrica books in the list drawn up on 26 November 1623, but can be found in the inventory of chancellors' books of 11 March 1623 as *Majdeborskie lacińskie / I. Za podkanclerstwa pana Ostafieja Wołowicza kasztelana trockiego i marszałka w roku 1579*.⁴ In September–October 1641, by the order of the Bishop of Vilnius Abraomas Vaina (Abraham Woyna), Laurynas Mocarskis (Wawrzyniec Mocarski), the *notarius* of Vilnius chapter, most probably assisted by office staff, looked through the majority of the Lithuanian Metrica books, which at that time were stored in the office, in search of documents of the Diocese of Vilnius contained therein, but the book under consideration was not featured in his list.⁵ This can be explained by the fact that, due to the peculiarities of the book, it contained no easily detectable documents related to the Diocese of Vilnius, thus it was either not marked at all or “melted” among the unspecifically mentioned positions.⁶

Around 1745 the Lithuanian Metrica was relocated to Warsaw⁷ and on 4 May 1747 a new inventory of the Lithuanian Metrica books was drawn up there but, unfortunately, its sole copy was lost in 1944 in a fire following the Warsaw Uprising. Its contents, however, can easily be reproduced based on the last inventory of the Lithuanian Metrica books of 1787 which recorded its make-up and classification before appropriation and relocation to Russia. In the said inventory the book was listed under number 144 (vice-chancellors' books were marked using Latin characters). At the same time, i.e. in the mid-18th century, the digest of Lithuanian Metrica document summaries (headings) was drawn up in Warsaw. Headings of documents contained in Book No. 273 can be found on folios 69–78v of volume 6 of the said digest.⁸ Another digest of the Lithuanian Metrica document headings – a copy of the abovementioned digest of 1747–1751 – was drawn up around 1760. Here the headings of Book No. 273 entries are listed on folios 153–172 of volume 21.⁹

³ For more information see D. Antanavičius, *Originalių Lietuvos Metrikos XVI a. knygų sąrašas, Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 4, sudarė A. Dubonis, Vilnius, 2012, p. 160–161.

⁴ Г. Я. Голенченко, *Реестр книг Метрики Великого княжества Литовского 1623 г., Исследования по истории Литовской Метрики. Сборник научных трудов*, Москва, 1989, т. 2, p. 354.

⁵ The Wroblewski Library of the Lithuanian academy of Sciences, fund 43 (Vilnius chapter), manuscript 148: „*Repertorium causarum ecclesiasticarum dioecesis Vilnensis ex Metricis Magni Ducatus Lituaniae tam maioris quam minoris cancellariae de mandato illustrissimi et reverendissimi domini domini Abrahami Woyna episcopi Vilnensis feliciter moderni per reverendum dominum Laurentium Mocarski publicum auctoritate apostolica notarium sub tempus comitiorum Varschaviae celebratorum anno Domini millesimo sexcentesimo quadragesimo primo septembris et octobris diebus collectarum et accurate connotatarum*.“

⁶ This will be further explained in the publication of this important source that hitherto has been unknown in the history of the Lithuanian Metrica.

⁷ For more information see A. Доўнар, *Да пытання аб рэвізіі Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага 1741–1751, Актуальныя пытанні вывучэння і выдання Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага. Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі (Мінск, 11–12 лістапада 2003 г.)*, Мінск, 2005, p. 133–137.

⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych [hereinafter – AGAD], *Sumariusz Metryki Litewskiej*.

⁹ AGAD, *Archiwum Publiczne Potockich*.

The following inscriptions in the Book No. 273 should be associated with the preparation of the said digests: (1) *ma summaryusz*; (2) *Konfrontowana*; (3) *za króla Sefana*; (4) *Summaryusz ma* (see manuscript description). Around 1786, on the initiative of the then GDL *notarius* Adomas Naruševičius (Adam Naruszewicz), all books of the Lithuanian Metrica were rebound and in 1787 the abovementioned inventory (list) was drawn up with the book under consideration preserving its number 144, which was allocated to it when working on the earlier inventory of 1747.¹⁰ The original of the said inventory has been preserved and today is stored at the Institute of Russian Literature in Saint Petersburg. The manuscript itself and some of the peripeteia relating to its wanderings have already been given brief consideration.¹¹ Despite various intentions, it has not yet been published, therefore in the absence of facsimiles, we used the copy of the document stored in Lithuania.¹² Here Book No. 273 is referred to as *Księga za króla Stefana dekretów 1579 roku*.¹³ The relocation of the Lithuanian Metrica books to Saint Petersburg after the Third Partition of the Republic was disastrous not only because of their immediate loss, but also because it resulted in the destruction of their centuries-old structure. In Saint Petersburg chancellors' and vice-chancellors' books of the Lithuanian Metrica were combined and regrouped based on the example of the Polish Crown Metrica. This is evidenced by J. Kirshbaum's inventory drawn up in 1798 where this book was for the first time attributed to the artificially created group of the so-called Books of Judicial Affairs (*Судные дела и протоколы*) and was allocated number 59.¹⁴ This signature was preserved throughout the 19th-early 20th century as the Lithuanian Metrica was moved around various document depositories around the Russian Empire and later the Soviet Union; we will not elaborate on this as these facts are well-known.¹⁵ In 1952, after the re-numbering of all of the so-called storage units of the Lithuanian Metrica in the then State Archive of Early Acts of the Soviet Union in Moscow, No. 59 was replaced with No. 273 which has been preserved to date.

Manuscript

The manuscript that is being published is one of the several preserved original books of the Lithuanian Metrica dating back to Steponas Batoras' rule (see Illustration No. 1). Its format is *in folio* (20.5 x 31 cm). The original binding of the second half of the 16th century has been preserved. In the 18th century, when re-arranging the books of the Lithuanian Metrica, it was removed and re-used to bind the book, unfortunately, making a big mistake – binding the boards upside down and swapping them places: the first one (see Illustrations Nos. 2–3) was bound in place of the second and the second – in place of the first one (see Illustrations Nos. 4–5). The cardboard used for the book boards is covered in bronze leather decorated with an ornament in a rectangle frame. One of the frames features imprinted words: FIDES, SPES,

¹⁰ The “Lithuanian Metrica” in Moscow and Warsaw: *Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania Including an Annotated Edition of the 1887 Inventory Compiled by Stanisław Ptaszycki*, [prep. by] P. Kennedy Grimsted with the collaboration of I. Sułkowska-Kurasiowa, Cambridge, 1984, p. A–51.

¹¹ О. Дзярнович, Инвентарь «Книг Метрики ВКЛ по-новому переплетенный и составленный» Григорием Качановским (1787 г.): источник по истории государственного архива Великого Княжества Литовского, *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė. Straipsnių rinkinys*, sudarė I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2015, p. 261–276.

¹² Lithuanian State Historical Archives, coll. 1135 (Vilnius Society of Friends of Science), inv. 4, f. 14.

¹³ *Описание книг и актов Литовской Метрики*, составил С. Л. Пташицкий, Санкт Петербург, 1887, p. 119.

¹⁴ *Книга посольская Великого Княжества Литовского...*, изд. М. Оболенский и И. Данилович, Москва, 1843, p. 402.

¹⁵ *Описание книг и актов Литовской Метрики*, сост. С. Л. Пташицкий, Санкт Петербург, 1887, p. 12–20; E. Banionis, Введение / Įvadas / Preface, *Lietuvos Metrika (1427–1506). Knyga Nr. 5. Užrašymų knyga 5*, Vilnius, 1993, p. 7–10, 29–32, 39–42; A. Dubonis, A. Antanavičius, R. Ragauskienė, R. Šmigelskytė-Stukienė, *Susigrąžinant praeitį. Lietuvos Metrikos istorija ir tyrimai*, p. 203–214.

IUSTICIA, and CHARITAS the order of which is not exactly clear. There is an additional imprint DECRETA [S?] M R / CIVRIS [!]/ CIVILIS / M D L / A D 1 5 7 9, i.e. *Decreta [sacrae] regiae maiestatis iuris civilis Magni Ducatus Lituaniae anno Domini 1579* in the central frame of the first board. The person who carved this inscription made a few slips that may be interpreted in several ways. The word DECRETA ends either in the letter S or in the break symbol akin to letter S. The word IVRIS starts with the letter C which suggests that the carver had mistakenly started carving the word CIVILIS.

In the 18th century, a new light brown leather back was attached to the original back of the book (see Illustration No. 6). The four prominent bands of the book block divide the back into 5 sections. Yellow paper rectangle stickers featuring inscriptions: [1] ACTA / MAG. / DUC. LITV; [3] ANNO / 1579.; [5] REGNANTE / STEPHANO 144 are attached to sections 1, 3, and 5. A greenish paper sticker with the signature of the 19th century – II A. / 59 is attached to the second section. There are no stickers on the fourth section. Corners of both boards are trimmed with leather identical to that of the back of the book. The boards are in good condition. A little part of the back (1–2 cm) at the very top is torn out but in general the back of the book is also in good condition.

The inner sides of the boards are trimmed with 18th century paper. The inner side of the first board also features the well-known *quarto* size (16 x 21 cm) sheet containing information about the work on the Lithuanian Metrica books in the late 18th century.¹⁶ The manuscript inscription *Листовъ 259* is detectable on the inner side of the second board.

The endpaper of the book block and folio 262 are attachable (18th c. and the first half of the 19th c.). The *recto* and *verso* sides of the endpaper are blank crossed with two lines; a manuscript signature *φ 389/273* (in pencil) is visible on the *recto* side. Watermarks on the endpaper and folio 262 differ. That on the endpaper features a single-headed Eagle with wings wide spread, holding a sword in its right claw and a sceptre in its left claw; letters CODSESEN or CODSPSEN are visible under the Eagle. It is comparable to watermark No. 348 in E. Laucevičius' Watermark Atlas¹⁷ but is not identical.¹⁸ The watermark on sheet 262 features the initials and the name of 19th century paper manufacturer: *J E/P [?] Marquart*.¹⁹

The text dating back to the second half of the 16th century opens with the title page (see Illustration No. 7), stating:

Regestrum / decretorum / sacrae regiae maiestatis / ex relationibus / magnifici d. Eustachii / Wolowicz castel/ani Trocensis, Magni / Ducatus Lituaniae vice/cancellarii, Brzestensis / Cobrinensisque capitanei / anni Domini / M D LXX IX²⁰.

[Book of His Holy Majesty's court rulings announced in the Anno Domini 1579 submitted by the multipotent Castellan of Trakai, Vice-chancellor of the Grand Duchy of Lithuania, and prefect of Brest and Kobryn, Eustachijus Valavičius]

¹⁶ "Stanislaus Augustus rex haec Magni Ducatus Lituaniae acta publica vicissitudine temporum dispersa colligi, lacera innovari, corrosa transcribi atque ex loco squallido in conclavi aedium Reipublicae collocari providentia ac beneficentia sua fecit anno Domini MDCCLXXXVI cancellariatu Alexandri principis Sapieha, procancellariatu Ioachimi comitis Chreptowicz cura et labore Adami Naruszewicz Magni Ducatus Lituaniae notarii" [In Anno Domini 1786, King Stanislovas Augustas, out of His providence and benevolence, ordered to collect the public books of the Grand Duchy of Lithuania that had been scattered during changeable times, renovate the worn and torn ones, duplicate the gnawed ones, and move them from their filthy storage to the premises in the palace of the Republic, under Duke Aleksandras Sapiega as the Chancellor, Count Joachimas Chreptavičius as the Vice-chancellor, and *Notarius* of the Grand Duchy of Lithuania Adomas Naruševičius in charge of the above work.]

¹⁷ E. Laucevičius, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. Atlasas*, Vilnius, 1967.

¹⁸ A very similar watermark with identical letters was published in the Lithuanian Metrica Book No. 46 (see *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага 1562–1565. Кніга № 46. Кніга запісаў № 46 (копія канца XVI ст)*, падрыхтаваў В. С. Мянжынскі, Мінск, 2006, p. 20). It is also detectable in the Lithuanian Metrica Book No. 47 (see *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 47 (1565–1567). Užrašymų knyga 47*, parengė E. Deveikytė, G. Lesmaitis, Vilnius, 2018, p. VI).

¹⁹ It can also be found in the Lithuanian Metrica book No. 47 (*ibid.*, p. X).

²⁰ The original writing of majuscule and minuscule letters has not been rendered, all the abbreviations were expanded.

Below, 18th century inscriptions regarding the reading and revision of the book are detectable: (1) *Dnia (die?) 6 octobris rewidowana przez M[...?]sza L[.....]go?*; (2) *Lectum [?] J. Jaroszewicz*. The *verso* side of the title page features manuscript inscriptions: (1) *ma summaryusz*; (2) *Konfrontowana*; (3) *za króla Sefana*; (4) *Summaryusz ma* (worn out).

In the 18th century a document register was sewn in between the title page of the book and the first entry which now has foliation in Roman numerals (fo. II^r–XIV^v) in pencil introduced in the Soviet times (see Illustration No. 8). It ends on folio XIV^v with the phrase: *Finis registri documentorum*. The following unnumbered folio is left blank though crossed with two criss-cross lines. Entries in the register were marked using a misleading abbreviation *Fol[io]*. As a matter of fact, it is a sequence of serial numbers rather than manuscript folios. It should be noted that the same strange numbering technique goes further into the 16th century manuscript with the repetition of the misleading *Fol[io]* 1, etc. next to each entry.

Two types of paper were used for the register. The watermark of the first one is not exactly clear as the sheets are densely covered in text – it might be either a Horseshoe or an Arrow (folios II, IV, VII, IX, X, XII, XIV). The second one is Fish (folios III, V, VI, VIII, XI, XIII and [XV]). It is akin to watermark No. 4169 in E. Laucevičius' Atlas though lacking the initial letters (see Illustration No. 9). A very similar watermark is detectable in the 18th century registers of the already published books of the Lithuanian Metrica, including Nos. 15, 17, 29, 30, 32, 42, 47, 72, 230 (most probably also some others).²¹ Moreover, comparison of the sewn in register with the register text of this particular book in the abovementioned document summary (heading) digest of the Lithuanian Metrica books drawn up in 1747–1751 revealed that the two texts are identical. Based on E. Laucevičius' chronology of watermarks Nos. 4165–4173, it can be stated that the 18th century register in the Lithuanian Metrica Book No. 273 was inserted when working on the Lithuanian Metrica books back in 1747–1751 and not at the end of the 18th century as is usually suggested.

Folios of the 16th century manuscript measure 20 x 30 cm. Entries in the book start with the folio which now is marked in Arabic numerals (fo. 1–261; see Illustration No. 10). Judging by the ink and shape of numerals the foliation was introduced in the mid-18th century, before that the book had no foliation whatsoever. In the 18th century only the *recto* sides were numbered. *Verso* sides were additionally marked in pencil already in the Soviet times using the typical in Russia system (*106*, etc.). In total, 261 folios were numbered but as a result of a mistake number 188 was omitted (number 187 is followed by 189).

Watermarks of the 16th century manuscript are detectable on the following folios: 1, 3, 5, 7, 8, 10, 13–17, 25–31, 33, 38–40, 44, 46, 49, 50, 52, 55, 56, 58, 60, 62, 64, 65, 67, 69, 75, 77–79, 81–83, 87, 90, 91, 94, 95, 99, 101–105, 108, 109, 113, 116, 117, 119, 120, 122, 124, 126, 129–131, 135–139, 146, 148, 150, 151, 153, 154, 156, 159, 160, 163, 165, 166, 168–171, 176–179, 184, 187, 190, 191, 193, 195, 197, 199, 201, 204, 206, 207, 210, 211, 213, 216, 217, 221–223, 227, 228, 231–236, 244, 246–248, 251, 253, 255–258, and 261.

The text was written on a single paper type featuring letter B watermark (see Illustration No. 11). It is similar though not identical to watermarks Nos. 3098–3100 in E. Laucevičius' Atlas: below the initial the name of the owner *NICOLAS LER* or *LHF* on the ribbon is detectable.

The commission that worked on the collection of the Lithuanian Metrica books in Saint Petersburg in 1835–1837 made a hole at the bottom of all the folios of the book and pierced them with a red silk string sealing its ends with a red lacquer seal²² on the additional sheet 262 (see Illustration No. 15). The inscription of the commission runs as follows: *Въ сей книге*

²¹ See description of external features in the introductions to these volumes.

²² Legend of the seal: *П[ечать] канц[елярии] Правител[ьствующего] Сената 3 депар[тамента] 1 отделения*.

номерован[н]ыхъ и запечатанныхъ листовъ 202 [!] (двести два) за подписомъ Коммиссии, учрежденной господиномъ министромъ юстиции для разсмотрения и приведения въ порядокъ метрическихъ книгъ, находящихся въ Польской метрике, состоящей при 3 Департаменте Правительствующаго Сената. Оберъпрокуроръ Владиславлевъ. / Статский советникъ Г. Пиринъ [?] / Коллежский асессоръ Петръ Бибинъ [?].

Texts of the book were written by several hands in brownish ink of varying intensity. The used humanist italics is easy to read (see Illustration Nos. 10, 13, and 14).

Characteristics and Chronology of Book Entries

The Lithuanian Metrica Book No. 273 contains decrees of the GDL assessors' court and the court *in relationibus* regarding the appeals of the residents of the GDL's self-governing (holding Magdeburg rights) cities. This is the first book of the Lithuanian Metrica compiled of this type of documents. The genesis of the book series has already been discussed.²³ There is no doubt that the emergence of the new series should be associated with Steponas Batoras' rule in general and with the Sovereign's first visit to the territory of the GDL in particular. This is evidenced by the chronology of entries (see below). In the absence of any detailed research of the Sovereign's court, it is difficult to tell how the assessors' courts and the courts *in relationibus*, which dealt with citizens' matters, functioned and whether they functioned at all when the Sovereign resided in Poland (Steponas Batoras was elected the ruler of the Republic at the beginning of 1576). It is even more difficult to understand why large chronological gaps are detectable in the books of this series of the Lithuanian Metrica. For example, the chronologically second book of the series published a decade ago covers decrees issued only in 1584, 1586, and 1597 [!].²⁴ Does it mean that in the period from the second half of 1580 to 1583, i.e. for three and a half years [!] the Sovereign's court would not hear the appeals of the GDL citizens (though at that time the Sovereign spent a lot of time in the territory of the GDL²⁵) or that the book or books containing decrees of that period has/have not been preserved?

In the absence of answers to such questions, it would be worthwhile dwelling on the structure of the decrees from the diplomatic point of view as this would help us understand what kind of information we could expect to derive from them. Rulings of both the courts under consideration are absolutely identical in their form and structure with the slight difference in subtle details. All the decrees were issued in the name of the Sovereign (*Stephanus Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Litvaniae*, etc.) This is an intitulation. It is believed that the Sovereign himself would not in person participate in the sessions of the assessors' court. The decrees contain no so-called *arenga* explaining why a particular legal action is being taken. Moreover, they contain no independent inscription or addressee indicating to whose attention a particular document is being issued. In the decrees under consideration this diplomatic formula is included into the so-called notification or promulgation starting with the word *significamus*, i.e. we announce, notify. Several versions of the notification formula are used but in general they differ merely in the variation of Latin phrases (*significamus tenore praesentium quorum interest universis* / *tenore praesentium quibus expedit* / *praesentibus literis nostris quorum interest universis et singulis*, etc.), i.e. "we thereby declare to whom it may concern" etc. Notification or promulgation in the decrees is linked with the narrative part (narration) using one of the two syntactic techniques: accusative case and infinitive (*accusativus*

²³ D. Antanavičius, Nežinomos XVI a. vidurio Kauno miestiečių apeliacijos valdovo teismui, įrašytos Lietuvos Merikos Palenkės vaivadijos knygoje, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 6, sudarė A. Dubonis, Vilnius, 2019, p. 173–181.

²⁴ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 276 (1584, 1586, 1597). Teismų bylų knyga 62*, parengė D. Antanavičius, Vilnius, 2010.

²⁵ M. Wrede, *Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586*, Warszawa, 2010, p. 108–124.

cum infinitivo) construction or subordinate object clause (*significamus <...> devenisse ad nos et iudicium nostrum <...> / significamus <...> citatum (vocatam) fuisse ad nos et iudicium nostrum / significamus <...>, quod cum devoluta esset ad nos actio et causa etc.*)

The following 8 key points are always present in the narrative part of the decrees: 1) how the case reached the assessors' court or the court *in relationibus*; i.e. the ruling of which court of first instance is appealed against; 2) parties to the litigation; 3) subject of dispute; 4) short description of the case hearing at the court of first instance; 5) the decision adopted by the court of first instance; 6) the appellant; 7) presence of the parties at the court of appeals in person or through authorized persons or their absence; 8) claims of the parties in particular with regard to the ruling of the court of first instance.

Citizens' cases could reach the assessors' court or the court *in relationibus* in two ways: 1) based on the written summons issued in the name of the Sovereign (*citatio nostra litteralis, litterae citationis nostrae*), which most often was written in Latin; or 2) as a filed appeal with regard to the ruling of the court of first instance. Texts of the 16th century summons to the assessors' court or the court *in relationibus* issued in the Sovereign's name are among the rarest types of documents as very few have been preserved. A unique example of such document can be found in the Book No. 273 of the Lithuanian Metrica (see entry No. 223).

First instance was the ruling of the voigt's, *scabini's* or council court of any GDL city holding Magdeburg rights, earlier decisions adopted by the assessors' court or the court *in relationibus*, or rulings of the representatives assigned by the Sovereign, etc. The parties to the litigation are mostly indicated with regard to the case in first instance court. Definitions of the subject of dispute vary from a brief indication to more elaborate detailing. In any case, there is no doubt that the content of the claim in the decrees is generalized to a great extent, a lot of particulars are left out. Similarly, the course of the case hearing at the court of first instance is very briefly presented in the narration, indicating only the key points and at times even leaving them out. The ruling of the court of first instance in the narration is usually followed by such phrases as *prout ea omnia in processu causae istius descripta latius continentur / habentur descripta*, etc., indicating that all the details are presented in the case material. Analysis of a particular late-16th century case of Kaunas citizens led to the conclusion that the narration part of the rulings of the assessors' court or the court *in relationibus* was framed on the basis of this material that has not been preserved, at times word-for-word copying part of the text of the decision adopted by the court of first instance with some grammatical corrections, if necessary.²⁶

When a case is heard based on the summons issued in the name of the Sovereign, points 4-6 are usually omitted. When an appeal is filed with regard to the ruling of the court of first instance, usually the appealing party is indicated. The narration is concluded with the statement regarding the compliance with the prescribed litigation terms, presence of the parties at the court of appeals in person or through representatives or their absence, and statement of the claims of the parties in particular with regard to the ruling of the court of first instance.

From the legal point of view, the most important part of the decrees is the so-called disposition – in this case – the ruling of the court announced in the name of the Sovereign. Syntactically in the decrees under consideration it follows from the narration and is a kind of continuation to it, starting with *per nostros in curia nostra iuris civilis Maydemburgensis commissarios* or *nos cum consiliariis nostris lateri nostro protunc assidentibus*. In the time of Steponas Batoras' rule these phrases were particularly important in decrees as the former in all cases referred to the ruling of the assessors' court whereas the latter pointed to the decision of the court *in relationibus*. This

²⁶ D. Antanavičius, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės asesorių ir reliacijos teismų nutarimų vykdymas Kauno miesto taryboje XVI a. pabaigoje, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 5, sudarė A. Dubonis, Vilnius, 2014, p. 128–130.

becomes obvious from the analysis of the relationship between these phrases present in all the decrees and the occasional definitions of a particular court, namely in the decrees issued by the court *in relationibus* exceptionally the phrase *nos cum consiliariis nostris lateri nostro protunc assidentibus* is used and there are other clear references to “*relationes*” (such was the shortened reference to the court *in relationibus* in original decrees; see index section *Stephanus»relatio, -nes*), whereas in the decrees issued by the assessors’ court the phrase *per nostros in curia nostra iuris civilis Maydemburgensis commissarios* is detectable and there are no references to “*relationes*”.

Decree dispositions are mostly brief, at times simply stating that the ruling of the court of first instance that is appealed against is sustained or overruled, whereas a detailed reasoning or explanation of the new decision is not a rule, though at times brief or more elaborate arguments are presented. In case any of the parties failed to show at the hearing and to provide reasons for their absence, *ipso facto* would serve as the basis for the unfavourable decision (the so-called *contumacia*). The disposition would normally be concluded with the statement regarding the referral of the parties to the same court of first instance for the enforcement of the court of appeals’ ruling, at times even indicating the deadline. Thus decree dispositions are not particularly informative either regarding the process itself, or the particularities of the case.

Decrees are concluded with the usual formulae of corroboration and datation. None of the decrees contained in this book has a subscription, but the already published book of the Lithuanian Metrica No. 276 suggests that decree originals were at all times signed by the Chancellor, Vice-chancellor, *referendarius*, and one of the great *notarius* of the GDL, at times signatures of the *notarius* responsible for the drawing up of the decree are detectable.²⁷ In any case, the most important evidence of the document’s validity was the Sovereign’s seal affixed by the GDL Chancellery in the absence of which the document, though signed by the responsible officials, was considered less reliable.

In total, the Lithuanian Metrica Book No. 273 contains 305 documents, though at the end of the 18th century 315 files were numbered in the book itself. The mismatch can be explained by the mistake that occurred in the 18th century document register where No. 157 (see fo. VIII^r) was followed by document No. 168 [!]. Several entries are not court rulings *sensu stricto*, but they are in one way or another related to the activities of the Sovereign’s court. First of all, these are the Sovereign’s orders regarding the adjournment of court sessions (Nos. 23, 203–206, and 305). At the end of the book there are ten various statements to the Sovereign’s court (Nos. 295–304), a couple of such documents can also be detected earlier in the book (Nos. 29, 78, 127, 128). These entries make up no more than 6 per cent of all the documents contained in the book.

The chronology of documents is rather simple. All of them easily fall into three groups. The first group includes decrees adopted on 19–23 of February 1579 when Steponas Batoras first entered the territory of the GDL and stayed in Grodno for a short while (Nos. 1–22). The biggest part of the book consists of court rulings of 28 March–25 June 1579 (Nos. 24–202) as the Sovereign was visiting Vilnius and was making preparations for the military campaign against Moscow. Finally, the third group covers decisions adopted by the Sovereign’s court on 24 April–15 June 1580 and relating statements of the parties (Nos. 207–305) when Steponas Batoras was again staying in Vilnius and preparing for the second campaign against Moscow.

Originals, Copies, and Publications of Documents

We had no possibilities to look at the originals of the decrees published in the Lithuanian Metrica Book No. 273, though were not systematically searching for them, due to the presupposed little chance of finding them. Of course, one or two of the originals can be found in archives or

²⁷ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 276 (1584, 1586, 1597). Teismų bylų knyga* 62, p. X.

libraries, but these accidental findings would have little effect on the obvious fact that the possibilities for the original decrees issued by the GDL office to be preserved to date were particularly slender. The main reasons for that being the historically unfavourable urban development in the GDL when starting with the mid-17th century cities were periodically plundered by external forces whose invasions would leave them in ruins and ashes. Not to mention periodic local fires and plague that would result in plummeting numbers of town dwellers. These circumstances prevented townsmen from passing the most important documents down from generation to generation. The latter could only be saved from being lost in case a townsman's real estate together with the supporting documents evidencing the right to the property was purchased by a nobleman or a clergyman or relating institutions whose archivalia had better chances of being preserved. The best example is the real estate related documents of Vilnius, Kaunas, and Kražiai Jesuit colleges stored in the Fund of the Republic's Education Commission archivalia at the Russian State Archive of Early Acts (collection No. 1603) which contain documents that once belonged to the earlier owners of the property, namely citizens of Vilnius and Kaunas. Another reason accountable for the loss of decree originals, particularly those pertaining to small debts or movable property, is easy to guess – after the debt was repaid or the dispute resolved in any other way, the documents might have been destroyed as no longer relevant. The same is true when speaking about copies – we had no chances of coming across any other versions of the published texts, though individual duplicates might have been preserved in various manuscript collections.

Most of the rulings contained in the Lithuanian Metrica Book No. 273 have not yet been published. To our knowledge, only entries No. 223²⁸ and No. 301²⁹ were published before. Materials from Book No. 273 have little been used in historiography, most probably, due to the difficult access to the manuscript after it was relocated to the Russian Empire, the lack of interest in the topics related to the GDL assessors' court or the court *in relationibus*³⁰ or the excessively Latin nature of the book. Scarce reference to the entries of this book can be detected in studies of various topics related to the city of Vilnius and its citizens³¹, some things might have been mentioned in academic works dedicated to other cities of the GDL,³² and some things might have been left unnoticed by us.

Editing Principles

The book was prepared in line with the majority of Latin document editing principles outlined in the Preface of the Lithuanian Metrica book No. 276.³³ Speaking about more complicated cases of transcription, the distinction between *ci* and *ti* in such widely used words as *iudicium* / *iuditium*,

²⁸ D. Antanavičius, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės asesorių ir reliacijos teismų nutarimų vykdymas Kauno miesto taryboje XVI a. pabaigoje, p. 114 (reference 33).

²⁹ *Vilniaus burmistro Luko Markovičiaus „Mundijaus“ kalbos, laiškai ir kiti raštai (1551–1584 m.)*, sudarė A. Ragauskas, R. Ragauskienė, Vilnius, 2010, p. 99–103, nr. 17.

³⁰ A. Tyla, Žemaitijos savivaldžių miestų dokumentai Lietuvos Metrikoje, *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, sudarė Z. Kiaupa ir E. Rimša, Vilnius: Mokslas, 1988, p. 8.

³¹ E. Laucevičius, R. Vitkauskienė, *Lietuvos auksakalystė. XV–XIX a.*, Vilnius, 2001, p. 188 (I.76–77: Bemas), 240–241 (I.715: Lyščius), 248 (I.812: Mikalojus Vengras), 249–250 (I.838: Mžiglodas), 271 (I.1060: Stanovičius), 285 (I. 1180, Šumlenskis); R. Ragauskienė, Vaistininkai XVI a. Vilniuje, *Vilniaus istorijos metraštis*, Vilnius, 2007, t. 1, p. 46–47, 49–50; *Vilniaus burmistro Luko Markovičiaus „Mundijaus“ kalbos, laiškai ir kiti raštai (1551–1584 m.)*, p. XVIII (reference 31), 116 (reference 504), 120 (reference 515).

³² For example, in the history of the city of Kaunas several facts might have been based on the entries No. 57 and No. 270 of this book of the Lithuanian Metrica though the source was not indicated (see Z. Kiaupa, *Kauno miesto istorija. 1 tomas: Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 metų*, Vilnius, 2010, p. 294–295, 327, 332).

³³ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 276 (1584, 1586, 1597). Teismų bylų knyga 62*, parengė D. Antanavičius, Vilnius, 2009, p. XVIII–XX.

officium / *offitium*, etc. is worth mentioning. The thing is that these terms are usually abbreviated but when used in full form both versions are detectable at times even in adjacent lines, therefore there were difficulties deciding which version to choose when expanding the abbreviation. In any case, this does not prevent from understanding the text. Another peculiarity of this book is particularly frequent shortening of word endings in the manuscript which aggravates understanding of the text. Such shortenings were usually expanded without any particular indication. Texts of the two documents written in Polish (Nos. 29 and 304) were prepared in line with the instruction for Polish source publication.³⁴

Due to the circumstances stated in the Lithuanian Metrica book No. 276, the accumulated experience was used to draw up a ten-column table which is expected to help researchers better understand the material of the adopted decrees.

When working on the index of the Lithuanian Metrica Book No. 273 we faced a problem of choosing the main form of personal names. Most of the personal names refer to persons that are rarely or not at all mentioned in historiography, moreover, the spelling of their names in the decrees ranges from several to several dozen versions, thus making it unclear which form should be considered the right one. Our priority was with the most frequent form though in a number of cases a person was mentioned no more than two or three times and in all instances the spelling of his/her name differed. In such cases the most trivial alphabetic principle was employed. An even more complex issue was deciding on the main form of the personal names of women, usually wives or daughters of townsmen featured in the cases. Most often they were referred to by their given names, at times by their father's name and seldom by their husband's surname. We chose the following principle of their listing in the index: if a woman was only referred to by her given name and there was an indication whose wife, widow or daughter she was, she would not be listed separately in the index but would be indicated next to the relevant man (usually husband) or her mother. If a woman was referred to by her father's name, she would be listed in the index in a separate entry with an additional indication next to her husband. It should also be noted that in such cases when men were referred to by their name, father's name, and the nickname about to be transformed into the surname (based on the birthplace, character, appearance, vocation, etc.), the patronym would precede the given name. This option was chosen due to the fact that at the end of the 16th century surnames of townsmen were still in the process of formation and there are cases when it is not clear which form – patronymic or related to the nickname – should be considered the main one.

Names of most persons in the index could be followed by the word *civis*, but there were cases when parties to the litigation were *incolae*, i.e. city dwellers without citizen's rights. In addition, adjectival attributes *nobilis* or *generosus* were used to denote people of ambiguous social status (the same person in one document might be referred to as *nobilis*, i.e. a nobleman, but in another document might clearly be indicated as *civis*). Therefore, in order to avoid mistakes, descriptions of male persons were left as they were in the decrees without adding additional information, with the exception of obvious further clarifications in which case the additional information was presented in square brackets.

In general, in the decrees parties to the litigation were usually referred to only by their names and surnames. In such cases we employed Latin adjectival forms to indicate their probable city of residence presenting them in square brackets, for example, [*Vilnensis*], [*Caunensis*], etc. Here one should bear in mind the probability of an error which could not have been fully avoided. The editor of the book accepts full responsibility for this.

³⁴ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. naukowy K. Lepszy, Wrocław, 1953.

When working on the Lithuanian Metrica Book No. 273 the practice of detailed description of each location was abandoned, assuming that in the era of the Internet an accurate form of a place name would enable everyone to find all the necessary additional information. No separate index of Polish texts was drawn up as they make up a meagre part of the book. Personal names, place names, and subjects mentioned therein were inserted in respective places of the index, unless also found in Latin documents, but in most cases they were coupled with their Latin analogues, for example, *officium*, *urzqd*, etc.

Darius Antanavičius

TURINYS

ĮVADAS (<i>Darius Antanavičius</i>)	V
KNYGOS DOKUMENTAI:	
Titulinis knygos lapas	1
Dokumentų registras	3
Dokumentų tekstai	13
DOKUMENTŲ SĄRAŠAS	221
CHRONOLOGINIS DOKUMENTŲ SĄRAŠAS	271
ASMENŲ, VIETŲ IR DALYKŲ RODYKLĖ	273

CONTENTS

INTRODUCTION (<i>Darius Antanavičius</i>)	XXIX
TEXT OF BOOK:	
Title Page	1
Register of Documents	3
Text of Documents	13
LIST OF DOCUMENTS	221
CHRONOLOGICAL LIST OF DOCUMENTS	271
INDEX OF NAMES, PLACES AND OBJECTS	273

Lietuvos metrika. Knyga Nr. 273 (1579–1580)
59-oji Teismų bylų knyga

Lietuvos Metrikos knygoje Nr. 273 įrašyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės asesorių ir reliacinio teismo 1579 m. ir 1580 m. nutarimai (dekretai) valstybinių savivaldžių (turėjusių Magdeburgo teises) miestų miestiečių apeliacinėse bylose dėl 1-osios instancijos (vaito, tarėjų ar suolininkų) teismų sprendimų. Dėl XVII a. viduryje daugumos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės magdeburginių miestų patirtų nepataisomų archyvinių nuostolių asesorių ir reliacinio teismo nutarimai yra vienas svarbiausių antrinių šaltinių, leidžiančių nors iš dalies kompensuoti dingusius kompleksinius XVI–XVII a. pirmosios pusės miestų istorijos šaltinius.

ISBN 978-609-8183-68-9

Ant aplanko:

pirmame viršelyje – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Stepono Batoro mažasis antspaudas, naudotas 1576–1586 m. (Edmundo Rimšos nuotrauka), ir Lietuvos Metrikos kn. 273 titulinis lapas.

ketvirtame viršelyje – Lietuvos Metrikos kn. 273 paskutinis knygos dokumentų lapas (l. 261v).

LIETUVOS METRIKA
Knyga Nr. 273 (1579–1580)
59-oji Teismų bylų knyga

Parengė Darius Antanavičius

Redaktorė Aldona Radžvilienė
Maketuotoja Žydronė Jakonytė
Serijos dailininkas Alfonsas Žvilius
Dailininkė Audronė Uzielaitė
Įvadą į anglų kalbą vertė Ieva Vitėnienė

2019 12 16. 31,85 leidyb. apsk. l. Tiražas 250 egz.
Išleido Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius`
Spausdino „Petro ofsetas“
Naujoji Rionų g. 25 C, LT-03153 Vilnius